

Чокатова А.М.

Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының 1-курс магистранты
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: ch.aliya@mail.ru

ИРАН ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЕЛДЕРІМЕН ИНТЕГРАЦИЯ ЖОЛЫНДА

Бұл мақаланың мақсаты – Иран мен Орталық Азия елдерінің арасындағы сауда-саттықтың дамуы, экономикалық байланыстардың интеграциялану үрдістері мен ықтимал мәселелерді айқындау.

Зерттеу әдіснамасы – ғылыми зерттеу барысында экономикалық құбылыстарды танудың жалпы ғылыми принциптері қолданылды: жүйелік, сараптау, синтездеу және экономикалық, статистикалық сараптау, дедукция және индукция әдістері, сонымен қатар, тәжірибелік-эмпирикалық әдістер де қолданылды.

Мақаланың өзектілігі – Иран мен Орталық Азия елдері арасындағы экономикалық әріптестіктің даму динамикасы, өзара тиімді сауда және инвестициялық жоспарлар.

Бұл мақалада Иран мен Орталық Азия елдерінің арасындағы сауда-саттықты дамыту, экономикалық байланыстардың интеграциялану үрдістері және оның аймаққа тигізер пайдасы мен мүмкіндіктері туралы айтылады. Өйткені, жаһандану ерекшеліктерінің бірі – аймақтық конвергенция, интеграция және халықаралық ұйымдарға мүшелік етуі арқылы сауданың жаһандануы және әртүрлі кедендік кедергілерді жою мақсатында мемлекеттердің әрекеттестігі туралы сөз болады. Сондай-ақ, мақалада Орталық Азия елдерінің тәуелсіздік алған жылдардан бергі осы аймақтағы едәуір салмағы арта бастаған Иран Ислам Республикасымен қарым-қатынастарының, соның ішінде, сауда-экономикалық байланыстарының арта бастағаны жайында баяндалады. Басты назарда, Қазақстан мен Иран инвесторлары, трансұлттық компанияларының қатысуымен ең ірі және басым инвестициялық жобалар бойынша мемлекеттік қолдаудың ерекше шараларын көздейтін жекелеген инвестициялық келісімдер жасалғаны жайында айтылып, осы жобалардың одан әрі қарқынды дамуына қатысты атқарылған іс-шаралар да атап көрсетілді. Аталмыш іс-шаралардың екі елдің экономикалық әлеуетін дамытумен қатар, аймақтық, әрі әлемдік экономиканың өсуіне ықпал ету мүмкіндігін де айқын көрсетеді. Осының дәлелі, елбасымыз Н. Назарбаевтың «ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде сөзсіз басымдық біздің сыртқы саясатымызға, сыртқы экономикалық байланыстарымызға және Қазақстанның өз көршілерімен, аймақтағы ердермен, дүние жүзінің алдыңғы қатарлы елдерімен өзара тиімді қарым-қатынасының берік тұғырын қалыптастыруға беріледі» деген сөзі.

Түйін сөздер: аймақшылдық, трансұлттық, аймақтық конвергенция, аймақтық интеграция.

Chokatova A.M.

Master student of the Suleimenov Institute of Oriental Studies,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: ch.aliya@mail.ru

Iran on the way to integration with Central Asian countries

The purpose of this article is develop of trade between Iran and the countries of Central Asia, identifying trends in economic integration and potential problems.

Research methodology - this scientific study used the general scientific principles of knowledge of economic phenomena: systems, expertise, synthesis, and economic and statistical analysis, methods of deduction and induction, as well as practical empirical methods.

The relevance of the article is the dynamics of the development of the economic partnership of Iran with the countries of Central Asia, mutually beneficial trading and investment plans.

This article is devoted trade relations between Iran and the countries of Central Asia, the integration processes of economic relations and its advantages and opportunities for the region. Indeed, one of the features of globalization - regional convergence, integration and membership in international organiza-

tions will be aimed at the globalization of trade and the interaction of states in order to eliminate various customs barriers. The relations of the countries of the region with the Islamic Republic of Iran, which have grown significantly in the region after independence of the Central Asian states, including trade and economic ties, are also considered. The main areas of cooperation were the conclusion of certain investment agreements with investors and Kazakhstan transnational companies, which provided for specific measures of state support for the largest and priority investment projects, as well as further measures to develop these projects. These events, along with the economic potential of the two countries, have a strong influence on regional and global economic growth. This is evidenced by the words of our President N. A. Nazarbayev: "The absolute priority in ensuring national security will be given to our foreign policy, our foreign economic relations and the solid position of Kazakhstan with its neighbors, countries of the region and the leading nations of the world."

Key words: regional, transnational, regional convergence, regional integration.

Чокатова А.М.

магистрант 1-го курса Института Востоковедения имени Р.Б. Сулейменова,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: ch.aliya@mail.ru

Иран на пути к интеграции со странами Центральной Азии

Целью данной статьи является исследование развития торговли между Ираном и странами Центральной Азии, выявления тенденций в экономической интеграции и потенциальных проблем.

Методология исследования – в данном научном исследовании использовались общенаучные принципы познания экономических явлений: системы, экспертиза, синтез и экономико-статистический анализ, методы дедукции и индукции, а также практическо-эмпирические методы.

Актуальность статьи – динамика развития экономического партнерства Ирана со странами Центральной Азии, взаимовыгодные торговые и инвестиционные планы.

Эта статья посвящена торговле между Ираном и странами Центральной Азии, интеграционным процессам экономических отношений и его преимуществам и возможностям для региона. Действительно, одна из особенностей глобализации – региональная конвергенция, интеграция и членство в международных организациях будут направлены на глобализацию торговли и взаимодействие государств с целью устранения различных таможенных барьеров. А также рассмотрены отношения стран региона с Исламской Республикой Иран, которая значительно выросла в регионе после обретения независимости государствами Центральной Азии, в том числе торгово-экономические связи. Основным направлением сотрудничества являлись заключение определенных инвестиционных соглашений с инвесторами и казахстанскими транснациональными компаниями, которые предусматривали конкретные меры государственной поддержки наиболее крупных и приоритетных инвестиционных проектов, а также дальнейшие меры по развитию этих проектов. Эти события, наряду с экономическим потенциалом двух стран, оказывают сильное влияние на региональный и глобальный экономический рост. Об этом свидетельствуют слова нашего Первого Президента Н.А. Назарбаева: «Безусловный приоритет в обеспечении национальной безопасности будет отдан нашей внешней политике, нашим внешнеэкономическим связям и прочному положению Казахстана с его соседями, странами региона и ведущими нациями мира».

Ключевые слова: региональная, транснациональная, региональная конвергенция, региональная интеграция.

Кіріспе

Жаһандану үдерісі әлемдік нарықты интернационалдандыру арқылы бәсекелестік орта қалыптастырады және онда жаһандануға төтеп бере алатын қуатты экономикалық бірліктер үстемдік етеді. Сондықтан, қазіргі жаһандану үдерісінде мемлекеттер аймақтық келісімдер жасауға және экономикалық конвергенцияға бет бұруда. Жаһанданудың ерекшеліктерінің бірі – аймақтық конвергенция, интеграция және халықаралық ұйымдар түріндегі сауданың жаһандануы және тарифтерді реттеу арқылы ке-

дендік кедергілерді жою мақсатында мемлекеттердің әрекеттестігін айтуға болады.

Халықаралық сауда саласындағы сарапшы мамандардың пікірінше, әлемдік экономикадағы бүгінгі қалыптасқан жағдай әлемдік нарықтың жаһандану үдерісінің қарқынды жүріп жатқан көрінісі. Жаһандану түсінігі шекаралардың біртіндеп жойылып кету процесін білдіретінін айтатын болсақ, әлемдік саудада халықаралық тауар алмасулар мен өзара әріптестік әрекеттестіктер өсіп келеді. Әлемдік экономикадағы құрылымдық өзгерістер жаһанданудың нәтижесі болып табылады. Бұл экономикадағы өзара байланыс-

ты арттыруға және әлемдік экономика кеңістігін құруға жағдай жасайды (Arie, Pirax, Wienblatt 1996; p111).

Осылайша, жаһандық сауда-саттық пен өндіріс үдерісінің өсуі дамыған елдердің технологияларының әртүрлі елдердің қолданысына енуіне жол береді. Сондықтан, дамушы елдерде аймақтық экономика интеграциясы барысында отандық және шағын нарықтарда кең нарықтармен бетпе-бет келген жоғары технологияны пайдалану мүмкіндігі туады.

Мамандардың пікірінше, экономикалық ынтымақтастық – аймақтық ынтымақтастықтың ең маңызды түрі. Ол елдің экономикасының ішкі құрылымдарын нығайтуға көмектеседі. Өйткені дүниежүзі мемлекеттерінің өнімнің барлық түрін шығаратын мүмкіндігі жоқ. Осы салада олар белгілі-бір шектеулермен бетпе-бет келеді. Аймақтық қауіпсіздікте экономикалық интеграцияның әсерін теріске шығаруға болмайды. Өйткені экономикалық интеграция алпауыт құдыреттерге жетуге деген тәуелділікті жойып, аймақтағы елдердің әлеуметтік жағдайы мен қауіпсіздігін жоғары деңгейге жеткізуге мүмкіндік тудырады. Қазіргі кезде, Иранның аймақтық экономикасының дамуына қажетті ынтымақтастық деңгейін жан-жақты тереңдетуге қолайлы жағдайлар аз емес. Экономикалық пікірлесу ортақ нарықтың құрылуына, экономиканың ынтымақтасу үдерісі барысында туындайтын мәселелердің алдын ала отырып, олардың оңтайлы шешілуіне, инвестиция мен ортақ өндіріске қажетті жаңа шаралар іске асыруға себеп бола алады (Ashrafzadeh Seyyed Hamid Reza; 1382; p2-4).

Интеграциядағы функционализм теориясы негізі бойынша интеграция басқа әлемге де таралады. Ол үшін мемлекеттер осы салада шынайы жігер танытып, жан-жақты интеграцияны әділ түрде қолдаулары қажет. Экономикалық интеграция үлгілерінің бірі Батыс Еуропадағы интеграция болып табылады. Функционалистік теоретиктердің пікірінше, іскерлік-экономикалық қарым-қатынастардың кеңеюі экономикалық өзара әрекеттестікті арттырады, басқа салалардағы қатынастарды дамытуға да негіз болады (Puchala, (1972:253).

Иран Ислам Республикасының сыртқы саясатында Орталық Азия маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Иран аймақтың геосаяси маңызына көңіл бөліп, аймақ елдерімен қарым-қатынасты жандандыруға мүдделі болып отыр. Иранның осы аймаққа көшбасшы боларлық қуаты жоқ, әйтсе де, ол діни және мәдени жақындықты пайдаланып аймақта бел-

гілі бір дәрежеде болсын өз ықпалының басым болғанын қалайды. Өйткені Иранның аймақтағы беделі оның халықаралық аренадағы салмағына оң сипат береді, сонымен қатар, өз мүддесін арттыруға ықпалын тигізеді. Иран аталмыш аймақ елдеріне энергетика тасымалдауға, ашық теңізге шығуға мүмкіндік беретін өткел рөлін атқара алады. Дегенмен, оның Батыс алыптарымен қарым-қатынасы шиеленіскен болғандықтан, Орталық Азия елдерімен аймақтағы логистиканы дамыту сияқты жобаларды іске асыруда кедергілерге де кездесіп жатады.

Иранның Орталық Азия елдерімен интеграциялануы

Аймақтық қарым-қатынас пен ынтымақтастықтың қажеттілігі мен мүмкіндігін анықтау үшін бірнеше интеллектуалды және практикалық теориялар мен бағыттар пайда болған. Осындай теориялардың бірі – функционализм, бұл маңызды мәселелерді түсіндіруде өте перспективті болуы мүмкін теориялардың бірі. Функционализм либералдық теорияларды енгізу арқылы елдер арасындағы трансұлттық ынтымақтастықты кеңейтуге оптимистік көзқараспен қарауға көмектеседі.

Аймақтық конвергенция – көрші аймақтас елдердің өзара кең және ұзақ мерзімді қарым-қатынасқа қол жеткізудегі басты мақсаттарының бірі. Соның ішінде, тауар алмасу, тасымалдау желісін жақсарту және ортақ экономикалық жобаларды іске асыру, өзара ынтымақтастықты тереңдету мақсаттары көзделеді. Сауда мен экономиканың басым бөлігі болып табылатын бұл өңірлік үдеріс 1980 жылдары, әсіресе жаңа аймақтық деп аталатын толқындармен ерекшеленді. Демек, аймақтық интеграция саяси, әлеуметтік, қауіпсіздік және мәдени өлшемдер бойынша экономикалық ынтымақтастықты көздейтін көп өлшемді үдеріс ретінде қарастырылуы керек. Әрине, конвергенция теориясында әртүрлі анықтамалар мен жорамалдар да бар, бірақ маңыздысы, оның ең бастапқы нысанындағы конвергенция нүктесінен басталады, содан кейін эволюциялық үдеріс неғұрлым іргелі кезеңге өтеді, содан соң оның ең толық формасына жетеді (Shakibaei, Alireza and Kabri Bata, Fatemeh 2009;pp.23-47).

Экономикалық интеграция саласындағы озық үлгілерінің бірі Оңтүстік-шығыс Азиядағы интеграция үдерісі болып табылады. Оңтүстік-шығыс Азия елдерінің одағы (АСЕАН) аймақтың дамуын ілгерілетуге бағытталды. Бұл одақ мүше елдерінің ортақ қатысуымен аймақтың бейбітшілігі мен тұрақтылығын қамтамасыз

егіп, ынтымақтастықтарын кеңейтіп, бірте-бірте басқа елдермен де қарым-қатынастары мен ынтымақтастықтарын дамытты. Аталмыш ұйымға мүше елдер басшыларының еркін сауда аймағын құрып, аймақтың табиғи ресурстарына байланысты бұл одақты аймақтың маңызды ұйымына айналдырды.

Иранның аймақтық экономикасы соңғы жиырма жылдың көлемінде осы елдің сыртқы саясатындағы басым бағытының бірі болып табылады. Қазіргі таңда Иран Мұнай экспорттаушы елдер ұйымы сияқты бірнеше аймақтық экономикалық ұйымдарға кіруімен қатар, сондай-ақ Экономикалық Ынтымақтастық Ұйымы, Д-8 елдері, Иран Әріптестік Ұйымы деп аталатын біршама ислам елдері ұйымдарына да мүше ел.

Өткен онжылдықта, соның ішінде 90-шы жылдардан бастап, әлем елдерінің арасындағы аймақтық келісімдер саны айтарлықтай артты. Қазіргі таңда біршама елдер көптеген аймақтық сауда келісім-шарттарына қатысып, әртүрлі ұйымдарға мүшелік етуде. Интеграция еркін нарыққа ұмтылмайтын елдерді халықаралық экономиканың және сыртқы сауда қиындықтарының шешімі ретінде аймақшылдық жүйеге итермелейді. Шынында да, сыртқы аймақтық интеграция Иран сияқты экономикасы жүйелі дамып келе жатқан мемлекет үшін сауда-саттықтың халықаралық деңгейіне шығудың маңызды әрекеті болып саналады.

Жаңа нарықты игеруде мемлекеттердің арасында бәсекелестіктің өсуі жаһандық экономиканың негізгі ерекшеліктерінің бірі болып саналатынын ескерсек, соңғы жылдары халықаралық сауда біршама деңгейге көтерілді.

Орталық Азия елдері егемендігін, тәуелсіздігін жариялап жатқанда, бұл елдермен діни және этникалық жақындығы бар Иран бұл процеске белсене араласып кете қоймады.

Осы ел де Орталық Азиямен интеграциялану ниетін білдірді. Діни, тарихи және мәдени жақындықты пайдаланып, Орталық Азия елдерімен тығыз қарым-қатынас жасауды көздеді. Сол кезеңдерде Иранның діни қоғамы мен Орталық Азияның зайырлы қауымы да ымырашылдықта бола алмады.

Орталық Азия елдері ішіндегі Иранмен ең терең байланыс жасап отырған елдердің бірі Қазақстан мен Түрікменстан. Оған екі елдің шекаралас болуы үлкен әсер етті.

Осы орайда, аймақтағы парсы тілдес ел Тәжікстан мен Иран арасындағы саяси-дипломатиялық қатынастар жақсы дамыды. Алайда

екі елдің арасындағы сауда-экономикалық байланыстар салыстырмалы түрде төмендеу екенін байқауға болады. Себебі, екі елдің арасында ортақ шекараның болмауы. Сонда да, Иран тарапы Тәжікстан экономикасына инвестиция салудан алдыңғы қатардағы елдердің бірі. Түрлі ірі мемлекеттік жобаларға, әсіресе су электр станциясын салуға қатысты құрылыстарға Иран жағынан инвестиция бөлініп отыр.

Аймақтағы аграрлы-индустриялды саласы жақсы дамыған ел Өзбекстан болып табылады. Бұл елдің Иранмен арақатынастары жоғары деңгейде дамыған деп айта алмаймыз. Сыртқы саясатында басқа елдермен одақтасуға байыппен қарайтын бұл ел Иранмен де терең ықпалдастыққа асығатын емес. Соған қарамастан, Иран мен Өзбекстан арасындағы саяси-экономикалық байланыстарды жоқ деп айтуға болмайды. Аталмыш елдер арасындағы құрылыс, ауыл шаруашылығы, энергетика, көлік логистикасы және дәрі-дәрмек салаларында әріптестік дамыған. Дегенмен екі елдің арасындағы экономикалық қатынастар мемлекеттердің бұл саладағы мүмкіндіктерін толық пайдаланбай отыр.

Орталық Азия елдерінің бірі Қырғызстанның Иран Ислам Республикасымен қарым-қатынастары да қажетті деңгейде жолға қойылмаған. Дегенмен Қырғызстанның жол, үй салу сияқты құрылыс салаларына Иран инвестициясы тартылған.

Иранның Орталық Азиямен бұл аймақта геосаяси маңызы біртіндеп артып келеді.

Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін тәуелсіздік алған ортаазиялық мемлекеттер, соның ішінде Қазақстан ЕСО ұйымына мүше болып кірді. Бұл ұйым арқылы сауда, энергетика, өнеркәсіп, ауылшаруашылығы мен транспорт салаларында жаңа қарым-қатынастар орнатылды. Аймақ елдерінің интеграциясы, ортақ мүдделері және энергетикалық ресурстарға ие болуы мен аталмыш ұйымға мүше елдер арасындағы қарым-қатынас экономикаларын әлемдік экономикамен үйлестіруге мүмкіндік тудырып, нәтижесінде экономикалық интеграцияға мейлінше жақындады. Бұндай экономикалық интеграция саяси және қауіпсіздік ынтымақтастығына ұласады. Сондай-ақ, осы аймақтың ішкі саудасын дамытып, мүше елдердің экономикасын көтеріп, көршілес алпауыт елдерге деген тәуелдікті азайтып, ынтымақтастық пен қауіпсіздік деңгейі жоғары жаңа деңгейге көтеріліп келе жатқанын байқауға болады. Осылайша, мұндай ынтымақтастықтар Иран мен аймақ елдері арасындағы мәдени,

қоғамдық және тарихи ортақ мүмкіндіктерге сүйеніп, Иран мен Орталық Азия мемлекеттерінің экономикалық қауіпсіздігінің жарқын екенін дәлелдейді.

Иран Ислам Республикасы өзінің ұлттық және трансұлттық мүмкіндіктерін ескере отырып, әлем елдерімен, әсіресе, көршілес елдермен әрқашан ынтымақтастық пен халықаралық қатынастарды дамытуды көздейді. Орталық Азия елдері мен Иранның арасында терең мәдени және тарихи байланыстар үлкен маңызға ие (Fuller, (1998:74.

«Иран-Түрікменстан-Қазақстан» темір жолдары аймақтағы өте маңызды жоба болып табылады және ол үш елдің өзара қарым-қатынастарын нығайтумен қатар, аймақтық қарым-қатынастарды да дамытуға және Орталық Азиядағы конвергенцияны қалыптастыруға үлесін қосатыны анық. Қарастырылып отырған темір жолдары желісі секілді өңірлік экономикалық құрылымдардың қалыптасуы Орталық Азия елдерінің экономикасының дамуына өзіндік әсерін тигізе отырып, аймақтық өзара байланыстарды нығайту мен жақындасу бағытына көшуге негіз бола алады.

Бұл темір жол желісі үш елдің өзара және басқа да Орталық Азия елдерінің саяси, қауіпсіздік және экономикалық мүдделерін қамтамасыз етуде шешуші фактор бола ала ма деген сауал туындайды. Әрине, егер тараптар осы жобаның маңыздылығын күшейтуге байыппен күш салып, инфрақұрылым, жүк және жолаушылар тасымалы қуатын арттырса, әсіресе, Иран Ислам Республикасының Орталық Азия елдерімен аймақтық интеграциялау үрдісінде бұрылыс нүктесі ретінде қарастыруға болады.

«Иран-Түрікменстан-Қазақстан» теміржолы Иранның Орталық Азиямен аймақтық ынтымақтасу үдерісіне қосылуының тағы бір маңызды факторы болғандықтан, экономикалық ынтымақтастықты аймақтық функционализм арқылы жүзеге асыру қажеттілігі ретінде атап өтуге болады. Екінші жағынан, Иранның Орталық Азия елдерімен ортақ тарихы мен құндылықтары да аз емес, бұл аймақтық конвергенция қажеттілігін анық көрсете алады. Осы Шығыс Каспий теміржолын ортақ мұқтаждықтарды қанағаттандыру, экономикалық бірлікке ұмтылу, бар кемшілік-олқылықтарды біртіндеп бірігіп жою үшін маңызды фактор ретінде қарастыруға болады.

«Иран-Түрікменстан-Қазақстан» теміржолының салынуы 2009 жылы үш ел президенттерінің кездесуімен және осы мәселе бойынша ын-

тымақтастық-әріптестік туралы меморандумға қол қоюларымен басталды. Үш ел президенттері меморандумға қол қойғаннан кейін, 2011 жылы жобаны жүзеге асыру шаралары басталды. Темір жол салу істері аяқталғаннан кейін 2014 жылдың желтоқсанында Инче-Бурун қаласында Қазақстан-Иран-Түрікменстан президенттерінің қатысуымен ашылу рәсімі өтті және жоба ресми түрде эксплуатацияға ұсынылды. Каспийдің шығысындағы бұл теміржол желісі 930 км-ді қамтиды, соның ішінде, Түрікменстан арқылы 700 км, Қазақстан аумағымен 120 км және Иран жері арқылы 80 км-ден астамы өтеді. «Иран-Түрікменстан-Қазақстан» теміржолының бұл стратегиялық жобасы – аймақтағы екінші ірі дәліз болып саналады. Иран халықаралық көліктік және транзиттік дәліздің тоғысқан жері. Каспийдің шығыс бөлігін Шығыс-Батыс және Солтүстік-Оңтүстік бағыттарына ашу Иран мен Орталық Азия елдерінің арасындағы тауарлар айналымы мен жолаушылар қатынасының халықаралық, өңірлік және транзиттік саудасаттығының маңыздылығын арттырып қана қоймай, бұл темір жол желісі Орталық Азия елдері, соның ішінде Қазақстан мен Ресей үшін Парсы шығанағы мен ашық теңіздерге шығуға мүмкіндік беретін ең қысқа бағыт бола алады (Mohammad Mohaddesin, Islamic fundamentalism. Washington. Seven Loos Press, 2001. 67-бет).

Қазіргі таңда аталмыш темір жол жылына 3 миллионнан астам тоннаға дейін жүк тасымалдауды жоспарлап отыр, оның өндірістік қуатын жылына 6 млн-ға, сұраныс артқан жағдайда тіпті 10 миллион тоннаға дейін арттыруға мүмкіндік береді. Бұл теміржол Қазақстаннан өтіп, Түрікменстан аумағына кіреді де, Инче-Бурун шекарасы арқылы 700 км қашықтықты жүріп өтіп, оны Иранның темір жол желістеріне қосады. Каспийдің шығысындағы бұл теміржол желісінің басқа атауы «Солтүстік-Оңтүстік» трансұлттық темір жол өтпесі. Темір жолдың жылына 5 миллион жолаушы тасымалдау әлеуеті бар. Бұл теміржолдың жоғары жүру жылдамдығы 120 км/сағ, бұл Қазақстан мен Парсы шығанағының арасындағы жол жүру уақытын 25 сағат ішінде 3000 км-ге қысқартады. Қалай болғанда да, Каспий теңізінің шығыс теміржолы бағыты Иран мен Орталық Азия елдерінің арасындағы аймақтық ынтымақтастық пен қарым-қатынастарды дамыту үшін айтарлықтай мүмкіндік көзі болары сөзсіз.

Орталық Азия елдерінің тәуелсіздікке қол жеткізуі Иранның геоэкономикалық кеңістігінің өсуіне жаңа мүмкіндіктер әкелді, өйткені

ні, Иран осы аймаққа басқа мемлекеттер сияқты өз ықпалын тигізіп, өзінің стратегиялық жоспарларын іске асыруды көздеді. Осы мақсатта, Иран осы аймақтағы болашақ сауда-экономикалық әріптестеріне экономикалық қиыншылықтардан жеңіл өтулеріне атсалысып, көмек көрсететінін білдірді. Сонымен қатар, бұл аймақ Иранды жаһандық нарықтармен байланысу барысында сол аймақтың географиялық ерекшеліктерін, тиісті байланыс жолдарының артықшылықтарын пайдалануға мүмкіндік береді.

Орталық Азия елдері егемендіктерін жариялаған кезден бастап, 2004 жылға дейінгі аралықта Иран осы елдермен 200-ден аса келісімдер жасап, өзара түсіністік меморандумдары мен хаттамаларға қол қойған. Олардың басым бөлігін экономикалық ынтымақтастық туралы құжаттар құраған. SWAP мұнай жобасы, құрылыс саласындағы әріптестік, гидроэлектрстанциялар салу, суару жүйелерін жүргізу, атап айтқанда, бөгет құрылысы, жол, теміржол желілерін салу Иран мен аймақ елдерінің экономикалық интеграциясының маңызды бағыттарының бірі болды. Иранның мемлекеттік және жеке меншік компанияларының технологиялық мүмкіндіктерінің шетелдік өндірушілерімен салыстырғанда тауар және қызмет көрсету бағаларының конъюктурасы ескерілген жағдайда, Иран мен Орталық Азия елдерінің экономикалық конвергенциясын екі жақты тиімді әрекет ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Бұл, сонымен қатар, аталмыш елдер арасындағы өркениеттік және тарихи-мәдени мұрасы мен тарихи жақындасуының негізгі алғышарттарының бірі болары ықтимал. Коммунистік жүйені бастан кешкен Орталық Азия елдері ұлттық зияткерлік пен құндылық көздерін сақтап қала алған.

Иран мен Орталық Азия елдерінің ынтымақтастық перспективті бағыты алдында проблемалар да жоқ емес. Шын мәнінде, Иранның Орталық Азия аймағына ықпалы кейбір елдермен салыстырғанда аз. Бұл келесі мәселелердің орын алуымен түсіндіріледі: біріншіден, иран халқы Исламның шииттік, ал Орталық Азияның басым бөлігі – Исламның сунниттік бағытын ұстанушы мұсылмандар. Екіншіден, батыс елдерінің Иранға қатысты ұстанған агрессорлық саясаты Иранның сыртқы сауда қатынастарында біршама мүмкіндіктерін шектеп отыр. Орталық Азия мен Кавказ елдерінің экономикалық дамуы батыстық әріптестікті қажет етеді.

Жоғарыда айтылған теміржол желісінің іске қосылуы осы үш елдің жаңа геоэкономикалық кеңістіктігінің іргесін қалауына мүмкіндік берді.

Яғни, осы елдердің әлемнің басқа нарықтарына қол жеткізуге бағытталған алаң болып табылады. Осылайша, бұл бағыт Оңтүстік Парсы шығанағы елдері-Иран-Шығыс Азия-Оңтүстік Азия-Тынық мұхиты елдері арасындағы жанама сауда байланыстарын орнатуға ыңғайлы бағыт болары анық.

Орталық Азия елдері тәуелсіздікке қол жеткізген кезден бастап, жаңа нарыққа бейімделу, аймақтағы өз мүмкіндіктерін кеңейту мақсатында аймақтық-үкіметаралық сауда-экономикалық келісім-шарттарға қол қойып, әртүрлі инвестициялық жобаларды іске асыру сияқты аймақ көлемінде бірқатар іс-шаралар атқара бастады.

Еліміздің астық өндіру потенциалын ескере отырып, қазақстандық астықты Иран бағытында экспорттауды арттыру мақсатында «Ақ Бидай-Терминал» Акционерлік Қоғамы (Қазақстан) мен «Бехдис Теджарат Альборз» Жабық Акционерлік Қоғамы (Иран) бірлесіп салған «Амирабад Грейн Терминал Киш» астық терминалын ерекше атап өтуге болады. Бұл терминал Қазақстанның Каспий аймағындағы сыртқы сауда қатынастарының дамуына айтулы ықпалын тигізіп отырған үлкен бірлескен алғашқы жобаларының бірі. Каспийдің оңтүстігіндегі Амирабад айлағында бой көтерген бұл ірі астық терминалы 2010 жылдың маусым айында Қазақстан мен Иранның ауыл шаруашылығы министрлерінің қатысуымен ресми түрде іске қосылды. Бұл терминалдың астықты уақытша сақтау сыйымдылығының көлемі 53 мың тоннаны құраса, кеме босату, астықты жүк тасымалдау көліктеріне тиеу сияқты жанама қызмет көрсету жұмыстары да жолға қойылған. Терминалдың кеме босатудағы өндірістік қуаты сағатына 500 тонна, ал тәулігіне 4 мың тоннаны құрайды.

Бұл жоба Қазақстанның астық өнімінің экспорт мөлшерін арттырып қана қоймай, еліміздің аймақтағы, соның ішінде, Каспийдің шығысындағы экономикалық мүдделік үлесін айқын көрсетеді. Астық, дәнді дақыл өнімдерін тұтынуда импорт көзіне тәуелді Иран үшін де, бидай, арпа, майлы дәнді дақылдар өніміне бай Қазақстан үшін де бұл жобаның тиімділігі тараптардың ортақ мүддесіне айналып отырғанының айқын дәлелі. Қазіргі таңда, қазақстандық арпаның ең ірі тұтынушыларының бірі Иран нарығы болып табылады, осы отандық өнімнің Иран нарығында алатын пайыздық көрсеткіші шамамен 80-90 пайызды құрайды. Иранға және басқа да Каспий маңындағы елдерге астық

жеткізудің жылдам, әрі арзан тәсілі астықты су көлігімен тасымалдау болып табылады. Демек, астық саудасы екі ел арасындағы аймақтық экономика ынтымақтастығының перспективті бағыттарының бірі.

Қазақстанның сауда-экономика бағытындағы сенімді серіктесіне айналған Иранмен 2017 жылы екі ел арасындағы қарым-қатынасты жан-жақты дамытатын, бірлескен жобалар жүзеге асып, екі елдің өзара сауда-саттық мөлшері айтарлықтай өсті. Тауар айналымының негізгі бөлігі қазақстандық экспортқа тиесілі болғандықтан, өткен жылы құны жарты млн. долларды құрайтын отандық өнім Иран мемлекетіне жеткізілген. Қазіргі таңда жалпы көлемі 2 млрд. доллар болатын екі жақты инвестициялық жаңа жобалар жүзеге асырылу қарастырылуда.

Қазіргі таңда Қазақстан Ирандағы алтын өндірісіне инвестиция құйғаны белгілі, ал бұл күндері Иран еліміздегі тау-кен өнеркәсібін қаржыландыруды қолға ала бастады. Қазіргі таңда екі ел арасында ауылшаруашылығы, құрылыс, туризм және денсаулық салаларында бірқатар жаңа жобалар жүзеге асқан. Ирандағы Бандар-Аббас айлағында Қазақстанның консулдығының ашылуы екі ел арасындағы сауда-саттықты одан әрі өркендетуге жол ашады. Бұл айлақтың маңыздылығын Иранның Қазақстандағы елшісі Моджтаба Дамирчилу «Қазақстан үшін экономикалық тұрғыда аса маңызды стратегиялық шешім» – деп атап көрсетті (<https://www.inform.kz/>. Халықаралық ақпарат агенттігі. 2014 жылғы 25 шілде).

Сондай-ақ әуе – кеме, теміржол арқылы өзара тауар алмасу елдеріміз арқылы Еуропа мен Азия құрлықтарына өтетін транзиттік жүк тасымалы мүмкіндігін арттыратын келісімдер жасалды. Қазақстан өз тарапынан астық пен майлы дақылдарды Иранға жөнелту бойынша жаңа келісімдерге қол жеткізді. Сондай-ақ тауар айналымын ұлғайту қамында бірқатар әкімшілік кедергілер жойылып, тарифтер жеңілдетілді.

Қорытынды

Жоғарыда аталған теміржол желісі «Жібек Жолы экономикалық белдеуінің» негізгі көлік дәліздерінің бірі ретінде аймақтағы тікелей әрі жанама сауда байланыстарының кең ауқым алуына мүмкіндіктер береді. Қазақстанның батыс өңіріндегі жоғары энергетикалық аймақ Өзеннен басталатын бұл теміржол бағыты Түрікменстан жері арқылы Иран территориясының солтүстіктегі Горган аумағына келіп жетеді.

Осылайша, жалпы ұзындығы 930 километрге созылған аталмыш бағыт осы аудандар аралығын 600 километрге дейін қысқарта отырып, көлік шығының әлдеқайда азаюына мүмкіндік береді. Осыған орай, «Иран-Түрікменстан-Қазақстан» темір жолын пайдалану осы үш елдің, сонымен қатар Орталық Азияның басқа елдерінің арасындағы сауда-экономикалық қатынастарын кеңейтумен қатар, олардың саяси, қауіпсіздік және мәдени байланыстарының да артуына себепін тигізіп, елдер арасындағы ынтымақтастықты нығайтумен қатар, тұрақтылығы пен қауіпсіздігін де арттыратыны анық.

Осылайша, «Иран-Түрікменстан-Қазақстан» темір жолдарының басты артықшылығы осы үш елдің транзиттік бағыттарын жеңілдету, көлік логистикасын жетілдіру, сауда айналымдарын арттыру және экономикалық өсуін қамтамасыз ету болып табылады. Қазіргі уақытта аталмыш теміржол желісінің жылдық жүк тасымалы әлеуеті 5 млн. тонна және бұл көрсеткіштің 12 млн. тоннаға дейін өсу мүмкіндігі бар. Сонымен қатар, осы үш елдің арасындағы сауда айналымының жылдық көлемі 2020 жылға қарай 20 млн. тоннаға дейін өседі деген болжамдар бар. Бұл теміржол желісінің тікелей және жанама байланыстары Еуразия кеңістігіндегі коммерциялық және экономикалық қатынастардың да өркендеуіне жол ашады.

Биылғы Астана экономикалық форумында назарға алынатын тақырыптардың қатарында Қазақстанның сыртқы саудадағы ең үлкен әріптесі – бірыңғай экономикалық кеңістік мемлекеттері мен Иран арасындағы экономикалық ынтымақтастықтың бүгінгі мен болашағы талқыланады. Жаңа келісім неғұрлым терең, тиімді және көпжүйелендірілген сауда-экономикалық өзара әрекеттестік үшін жанама екі ел болады деген болжам бар.

«Қазақстан Иранмен өзара тиімді шарттарға құрылған жоспарланған әрекеттестікке әрқашан ұмтылып келген. Географиялық тұрғыдан алғанда, Қазақстанға ең жақын орналасқан Парсы шығанағына шығатын теңіз порттары Иранның иелігінде. 20-ғасырдың соңында басталған сауда байланыстарының нәтижесінде, Қазақстан мен Иран арасындағы тауар айналымы айтарлықтай көрсеткішке қол жеткізді. 2010 жылы Иранға қарсы салынған санкциялар мемлекеттің әлемдегі қаржылық резервтерін бұғаттаумен қатар, жаңа келісімдердің жасалуына тосқауыл болды. Бұл өз кезегінде, Иранның шет мемлекеттермен, соның ішінде Орталық Азия елдерімен байланысына кері әсерін тигізді» – деп, Қазақстан страте-

гиялық зерттеулер институты басшысының орынбасары Санат Көшкімбаев атап көрсетті (<https://aikyn.kz/2018/05/16/52735.html>. Айқын газеті. «Дәуір» баспасы. No74 (3342). Мамыр 16, 2018).

Еуразиялық экономикалық аймақ пен Иран арасында бірнеше тауар түрі бойынша сауда айналымын жеңілдетуге бағытталған бірнеше келісімдер бар. Осы орайда, екіжақты саудасаттықтағы әртүрлі тарифтік кедергілер азайып, экономикалық ынтымақтастық арта түсуде. Экономикалық одақ пен Иран арасында еркін сауда аймағын құру туралы идеялар бұрыннан айтылып келді. Әртүрлі зерттеулер жаңа келісім ЕАОЭ-ның Иранға экспортын 1,4 млрд доллар өсіруге мүмкіндік беретінін көрсетіп отыр. Оның жартысына жуығы (508 млн доллар) – Қазақстанның Иран нарығындағы қосымша экспорттық потенциалы. Қазақстан еркін сауда аймағы арқылы Иранға шикізат өнімдерін тасымалдай алады. Бұл қадамның маңызы өте зор. Соңғы жылдардың көрсеткіштері бойынша Қазақстан мен Иран арасындағы сауда 552 млн доллар құраған. Бұл – соңғы алты жылдағы ең төмен көрсеткіштердің бірі екендігін Тұңғыш Президент қоры жанындағы Халықаралық экономика және саясат институтының сарапшысы Ж. Сарабеков айтты (<https://aikyn.kz/2018/05/16/52735.html>. Айқын газеті. «Дәуір» баспасы. No74 (3342). Мамыр 16, 2018).

Иран Қазақстан үшін – стратегиялық маңызы жоғары нарық. Иран астық өндіру саласы өнімдерінің экспортын жолға қоюға жақын орналасқан ірі нарықтардың бірі болғандықтан да маңызды болып табылады. Қазір бұл мем-

лекетке металлургия саласы өнімдерін экспорты да біртіндеп жолға қойылуда. Иран Парсы шығанағына шығатын ең бір ыңғайлы бағыттардың бірі. «Қазақстан – Түрікменстан – Иран» темір жолының әріптес мемлекет үшін де маңызы бар екенін жоғарыда айтып өттік. Ол Иранды Қытай нарығымен байланыстырады. Бүгінде бұл теміржол арқылы тауар айналымы енді қолға алынып, оның әлеуетін асыруда жаңа шаралар қарастырылып жатыр.

Егер батыстық санкциялар кең ауқымда қолданылатын болса, Иранмен сауда-саттық жасайтын кейбір компанияларға кері әсерін тигізетіні сөзсіз. Өйткені америкалық санкциялар экстерриториалды түрде қолданыла береді. Бұл АҚШ өз компанияларынан бөлек, өзге мемлекеттің кәсіпорындарына да экономикалық қысым шарасын қолдана алатынын білдіреді. Осы себепті, инвесторлар тартып, ирандық компаниялармен тығыз жұмыс жасағысы келетін сауда компанияларының қызығушылығы төмендеуі мүмкін. Дегенмен, санкциялар экономиканың барлық саласына бағытталмағанын айта кеткен жөн. Бүгінге дейін санкциялар бұғауында болған Иранмен сауда байланыстарын жүргізіп отырмыз.

Қазақстан мен Иран стратегиялық одақ құру туралы емес, экономикалық байланыстарды дамытуға бағытталған келісімге қол жеткізетініне үмітіміз бар. Одан бөлек, Еуразиялық экономикалық аймақ пен Иран арасындағы еркін сауда аймағын құру туралы келісім бастапқыда үш жылға уақытша негізде жасалғанын ескерсек, екіжақты қарым-қатынастың ары қарайғы болашағы белгілі болады.

Әдебиеттер

- Bayram Sinkaya. Turkey-Iran Geopolitical Competition Over Central Asia and the Caucasus. http://www.academia.edu/1002007/Turkey-Iran_Geopolitical_Competition_Over_Central_Asia_and_the_Caucasus
- Dozens of Iranian companies operating in Kyrgyzstan: ambassador. <http://www.tehrantimes.com/economy-and-business/2112-dozens-of-iranian-companies-operating-in-kyrgyzstan-ambassador-https://aikyn.kz/2018/05/16/52735.html>. Айқын газеті. «Дәуір» баспасы. No74 (3342). Мамыр 16, 2018.
- <https://www.inform.kz/>. Халықаралық ақпарат агенттігі. 2014 жылғы 25 шілде. Into EurAsia. Monitoring the EU's Central Asia Satretgy. (Brussels: CEPS; Madrid: FRIDE, 2010), P.112.
- Mohammad Mohaddesin, Islamic fundamentalism. Washington. Seven Loes Press, 2001. 67-бет. Peridy, N. (2005); "The Trade Effects of the Euro-Mediterranean Partnership: What Are the Lessons for ASEAN Countries", Journal of Asian Economics, vol. 16, pp 125-139. Pradumna. B. Rana (2007); "Economic Integration and Synchronalization of Business Cycles in East Asia", Journal of Asian Economics, vol. 18, Issue 5, pp 711-725.
- Ruttgers, D. , Fabe, A. , Grote, U. (2010); "The Canola Oil Industry and EU Trade Integration: A Gravity Model Approach", Series Proceeding of the German Development Economics Conference, vol. 32.
- Демократические преобразования – вектор развития Казахстана: Интервью Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева // Мир Евразии. – 2004. – № 7. – С.23-25. Региональное сотрудничество как фактор мира и стабильности в Центральной Азии. – М.: РИЦДЦА, 2015. – 254 с.

Парсы тіліндегі әдебиеттер:

اشرفزاده، سيد حميد رضا؛ 1382 "يکپارچگی اقتصادی در کشور های در حال توسعه «
پایاننامه دوره دکتری، تهران، دانشگاه تربیت مدرس
رحمانی، میترا؛ عسگری، منصور و عابدین، محمدرضا. 1385 «دستاوردهای تجاری تشکیل
بلوک منطقه ای در مرکز آسیا»، پژوهشنامه بازرگانی، ش. 8، صفحات 236 - 213
شکبایی، عل رضا و کبری بطا، فاطمه 1388. "مگرایی اقتصادی در منطقه آسیای
جنوب غربی"، فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، ش. 53، صص 47 - 23
فتحی، یحی 1381؛ موانع تعرفه ای و غیر تعرفه ای صادرات ایران در بازارهای هدف، چاپ
اول، مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی

References

- Bayram Sinkaya. Turkey-Iran Geopolitical Competition Over Central Asia and the Caucasus. http://www.academia.edu/1002007/Turkey-.TURKEY-IRAN_RELATIONS_IN_THE_1990S_and_the_Role_of_Ideology
Iran_Geopolitical_Competition_Over_Central_Asia_and_the_Caucasus
Dozens of Iranian companies operating in Kyrgyzstan: ambassador.
<https://aikyn.kz/2018/05/16/52735.html>. Айқын газеті. «Дәуір» баспасы. No74 (3342). Мамыр 16, 2018.
<https://www.inform.kz/>. Халықаралық ақпарат агенттігі. 2014 жылғы 25 шілде.
Into EurAsia. Monitoring the EU's Central Asia Satretgy. (Brussels: CEPS; Madrid: FRIDE, 2010), P.112.
Mohammad Mohaddesin, Islamic fundamentalism. Washington. Seven Locs Press, 2001. 67-бет.
Peridy, N. (2005); "The Trade Effects of the Euro-Mediterranean Partnership: What Are the Lessons for ASEAN Countries",
Journal of Asian Economics, vol. 16, pp 125-139.
Pradumna. B. Rana (2007); "Economic Integration and Synchronalization of Business Cycles in East Asia", Journal of Asian
Economics, vol. 18, Issue 5, pp 711-725.
Ruttgers, D. , Fabe, A. , Grote, U. (2010); "The Canola Oil Industry and EU Trade Integration: A Gravity Model Approach",
Series Proceeding of the German Development Economics Conference, vol. 32.
Демократические преобразования – вектор развития Казахстана: Интервью Президента Республики Казахстан Н.
Назарбаева // Мир Евразии. – 2004. – № 7. – С.23-25.
Региональное сотрудничество как фактор мира и стабильности в Центральной Азии. – М.: РЦПДЦА, 2015. – 254 с.
- Литература на персидском языке
Ashrafzadeh Seyyed Hamid Reza; 1382 "Economic Integration in Developing Countries" 1. PhD thesis, Tehran, Torbat Modares
University.
Fathi Yahya 1381; Tariff and Non-Tariff Barriers to Iran's Export to Target Markets, Print.
First, the Institute for Business Studies
Rahmani Maetra; Asgari Mansour and Abedin Mohammad Reza .2008 "Business Achievements Formation. Regional Bloc in
Central Asia, "Commercial Journal, Sh. 8, pp. 236-213.
Shakibaei, Alireza and Kabri Bata, Fatemeh 2009: "Economic Launch in the Asia Region.
Southwest ", Journal of Commercial Law Research, S. 53, pp. 47-23